

I BÖLMƏ

TƏDQIQAT UNIVERSİTETLƏRİ HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏR

UOT. 001

Bəyalı Xanəli oğlu ATAŞOV
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin
elm və innovasiyalar üzrə prorektoru,
Əməkdar elm xadimi, iqtisad elmləri doktoru, professor
e-mail: bayali.ataшов@mail.ru
10.30546/4.71.2023.205

AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT ELM SİYASƏTİNİN YENİ PRIORİTETİ: UNİVERSİTETLƏRDƏ ELMİ FƏALİYYƏTİN İNKİŞAFI

Xülasə

Məqsəd-Azərbaycanın elm sahəsində dövlət siyasətinin yeni prioriteti çərçivəsində müasir çağırışlar və öndə olan məqsədlərin öyrənilməsi, həmçinin dünya təcrübəsi kontekstində ölkə universitetlərində elmi fəaliyyətlə bağlı problemlərin aşkar edilməsi və onların həll edilməsi istiqamətində təkliflərin irəli sürülməsi.

Vəzifələr-Müasir universitetlərdə elmi-pedaqoji fəaliyyətin səmərəliliyini təmin edən yanaşma və prioritetləri araşdırmaq, gələcək fəaliyyət üçün yeni strategiyaların işlənilib hazırlanması imkanlarını müəyyən etmək.

Metodologiya-Tədqiqatın konseptual müddəalarını dialektik və sistemli yanaşmalar çərçivəsində hazırlayarkən iqtisadi proseslərin inkişafında tarixi və məntiqi, abstraksiya, təhlil, sintez, obyektiv və subyektivliyin vəhdəti kimi ümumi elmi biliyin metodlarından istifadə edilmişdir. Təhlilin iqtisadi-statistik, faktorial, funksional və müqayisəli üsullarından geniş istifadə olunmuşdur. Həmçinin, Azərbaycanın dövlət elmi siyasətinin institusional inkişafının aşkara çıxarılmasında sistemli yanaşma da tədqiqatın metodoloji əsasını təşkil etmişdir. Müəllif tərəfindən elmi təhlil üsulları, xüsusən də statistik: müqayisəli, fundamental və funksional analiz üsulları tətbiq edilmişdir.

Məqalədə iqtisadçı alimlərin Azərbaycanın elm sahəsində dövlət siyasətinin institusional inkişafı problemlərinə həsr olunmuş elmi əsərlərində irəli sürülən fikirlər öz əksini tapmışdır.

Nəticələr-Universitetlərdə “təhsil-elm-innovasiya” triadası onların fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Odur ki, elmi fəaliyyətin formal mahiyyətindən və mücərrəd məzmunundan qurtulmasına, eləcə də ali məktəblərdə elmi fəaliyyətin idarə edilməsinə ənənəvi yanaşmanın dəyişdirilməsinə ehtiyac yaranır. Ali təhsildə müasir dövrün tələblərinə uyğun, milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərinə adekvat olan tədris, elmi-tədqiqat və innovasiyaların səmərəliliyinin artırılması istiqamətində tövsiyə və təkliflər işlənilib hazırlanmışdır.

Yekun-2030-cu ilə qədər Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən daha da inkişaf etmiş və rəqabətqabiliyyətli ölkəyə çevriləcəyinə əminik. Bu məqsədə nail olunması Azərbaycanda yeni bilik və texnologiyaların istifadəsini, mənimsənilməsini və yayılmasını təmin edən milli elmi – innovativ universitetlərin mövcudluğundan asılıdır.

Açar sözlər: *müasir universitetlər, tədqiqat müəssisələri, “təhsil - elm - innovasiya” triadası, tədqiqat universiteti, kommersiyalaşma trendi, dövlətin elm siyasəti.*

Giriş

Dünya təcrübəsi göstərir ki, müvafiq dövlət siyasəti ali təhsil, elm və innovasiya sahəsində transformasiyaya çox güclü təsir göstərir. Qlobal dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsi olan nüfuzlu universitetlər elmi və bilik xidmətlərinin beynəlxalq bazarının ən mütərəqqi aparıcı istehsalçıları

və oyunçularıdır. Bu kontekstdə dünya ölkələri hökumətlərinin nümayəndələri başa düşürlər ki, onları aparıcı universitetlərinin bəşəriyyətin elmi inkişafı prosesində ön sıralarda olması vacibdir. Bu, müasir mərhələdə ali məktəblərin elmi fəaliyyətinin prioritet vəzifələrindən biridir.

Universitetlər cəmiyyətin hüquqi və sosial-iqtisadi problemlərinin həllinə mühüm təsir göstərən biliklər istehsal edirlər. Ali təhsil müəssisəsinin qarşısında duran vəzifələrdən biri də innovativ layihələrin həyata keçirilməsi üçün şərait və mühitin yaradılmasıdır. Universitetlər biznes və elmi ixtiraların kəsişməsi üçün ən münbit və münasib yer olmalıdır.

Müasir dövrdə hər bir ölkənin iqtisadi inkişafı, vətəndaşlarının rifah halı ilk növbədə elmin və təhsilin inkişafı ilə bağlıdır. Bu baxımdan ali təhsil sistemində fəaliyyət göstərən professor-müəllim heyəti, universitet rəhbərliyi, tələbələr və müəllimlər qarşısında yeni vəzifələr durur. Cəmiyyətin çağırışlarına adekvat cavab olaraq mühüm vəzifələri yerinə yetirərək bəşəriyyətin rifahını yaxşılaşdırmaq üçün universitetlər ilk növbədə öz elmi tədqiqatları ilə fərqlənməlidirlər.

Müasir universitetlər həm elmi-tədqiqat, həm də tədris prosesini həyata keçirən tədqiqat müəssisələridir. Universitetlər ona yiyələnmək istəyənlərə elmi biliklər verən və elmi araşdırmaları davamlı olaraq davam etdirən, ümumbəşəri dəyərlər yaradan və aşılaman elmi mərkəz kimi fəaliyyət göstərir. Təcrübə ilə bağlı olmayan elmin, elm və praktika ilə bağlı olmayan təhsilin, təhsil və elmlə əlaqəsi olmayan biznesin səmərəsiz olduğu artıq cəmiyyətdə qəbul edilib. “Lider universitetlərin təşəkkül tapması: dünya təcrübəsi və Rusiya perspektivi” kitabında analitik hesabatın müəllifləri yazırlar: “Universitetlər dövlət siyasətinin “alətləri” kimi sürətli “tutma” inkişafa, səfərbərlik rejimində sənayeləşməyə ehtiyacı olan ölkələrdə yaradılmışdır. Bu halda, universitetlər əksər hallarda bilik, texnoloji həllər, sosial və mədəni sferalara aid modellər və sair yeniliklər üçün pulsuz axtarış subyektləri deyil, onlar artıq yaradılmış texnologiya və həllərin ötürülməsini, ixtisaslı kadrların hazırlanmasını təmin etməlidirlər” [1, s. 70]. Müasir universitet yüksək elmtutumlu texnologiyalar və innovasiyalar yaradır, sənaye ilə sıx əməkdaşlıq edir, biliklərə əsaslanan məhsulların istehsalçısına çevrilir, əmək bazarı üçün yeni iş yerləri təklif edir, texnoparklar və startaplar vasitəsilə bazarda biznes subyekti kimi iştirak edir.

Professor Z.F.Məmmədovun fikrincə, “...bilik-bazarda aktiv əmtəyə çevrilib, ölkələr və regionlar arasında mübarizədə insan resursları, unikal sərəfətlərin daşıyıcıları müstəvisindədir. Nəticə etibarlı ilə, təhsil təşkilatları “bilik seyfi” modelindən “bilik və sərəfət təchizatçısı” modelinə keçərək iqtisadi prosesin fəal iştirakçılarna çevrilir və ölkənin rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən bazarda daha nüfuzlu oyunçuya çevrilirlər” [2, s. 704].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm İ.Əliyev aşağıdakılara əmindir: “Elm müasir cəmiyyət quruculuğunu təmin edən əsas amil kimi bu gün də Azərbaycanda dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir” [3]. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 iyul 2022-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nda qeyd olunur ki, ölkəmizdə elmi-tədqiqat universitetlərinin yaradılması yaxın gələcək üçün təxirəsalınmaz vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur” [4].

Ali təhsil müəssisələrinin elmi fəaliyyətinin ümumi problemləri və aktual məsələləri Respublikanın ali təhsil sistemində elmi tədqiqatların nəticələri, fərdi elmi məhsuldarlıq, onların ölçülməsi və stimullaşdırılması ilə bağlı dərin müzakirələr davam etdirilir. Hökumətin əlaqədar eşelonlarında universitetlərdə səmərəli elmi fəaliyyət mövzusu ən çox müzakirə olunan məsələlər sırasında. Elmi ictimaiyyət aşağıdakı suallara cavab axtarır:

1. Universitetlərin elmi tədqiqatları cəmiyyətin və iqtisadiyyatın ehtiyaclarına cavab verirmi?
2. Güclü milli universitetlər (“milli Harvardlar”) olmadan güclü milli iqtisadiyyat qurmaq mümkündürmü?
3. Universitet üçün həm tədqiqat, həm də tədris çox vacibdir. Bütün nüfuzlu tədqiqatçılar güclü pedaqoq ola bilməz və ya bütün güclü pedaqoqlar məhsuldar tədqiqatçılar deyil. Universitet bu iki göstərici arasında tarazlıq tapa bilərmə?
4. Nəşrlərin sayı artdıqca elm tutumlu əsərlərin sayı azalmağa meyillidir. “Elmi nəşrlərin inflyasiyası” səviyyəsinin elmi ictimaiyyətin akademik fəaliyyətinə mənfi təsiri nə dərəcədə güclüdür?

5. Dünyanın bir çox universitetlərində nüfuzlu olmayan yerli jurnallar var. Belə ki, hətta tədqiqat universitetləri də bir çox elmi sahələr üzrə jurnallar nəşr edir, lakin onların impakt faktor göstəricisi çox aşağıdır. Eyni zamanda, jurnalların sayının və onların redaksiyalarına daxil olan məqalələrin sayının artması ekspert rəyi sistemində müəyyən gərginlik yaratdırmı?

6. Tədqiqatın dərc olunduğu jurnalın və ya tədqiqatçının təqdim etdiyi məqalənin elmi səviyyəsini qiymətləndirmək lazımdır? Və hansı meyarlarla?

7. Akademik etika qaydalarının həyata keçirilməsi üçün elmi ictimaiyyət üçün hansı vasitələr daha məqbuldur?

8. Elmin mənimsənilməsində aparılan tədqiqatlardan səmərəli istifadənin imkanları və nəticələri haqqında anlayışın dəqiqləşdirilməsi və elmi fəaliyyətin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi tələb olunurmu?

Universitet modelləri

Modellərin çoxluğuna baxmayaraq, müasir universitetdə dəyişiklikləri şərtləndirən əsas trendi onun “Universitet 1.0” modelindən “Universitet 3.0” modelinə keçididir.

Klassik universitet adətən uzun illər ərzində toplanmış universal liberal biliyi ötürməyə qadir olan tədris müəssisəsi kimi başa düşülür. XIX-XX-ci əsrlərdə bu ideyanın formalaşması və institutlaşması ali məktəb modelləri şəklində meydana gəldi. Belə ki, bu məktəblərdə əhəmiyyətli tədqiqat işləri yox idi, ona görə də ziyalılara elitər və legitim üsulla təsir etmək imkanları az idi. Klassik universitetlərdə demək olar ki, yeni biliklər istehsal olunmur, elmi tədqiqat aparılmırdı. Əsas məqsəd keçmişin biliyini qorumaq və ya kilsə doktrinalarını öyrətmək idi.

Tədqiqat universiteti - V. Humboldt tipli universitet (Berlin Universiteti onun ideyasına uyğun olaraq 1810-cu ildə Prussiya Elmlər Akademiyasının bazasında yaradılmışdır) elmi-nəzəri bilikləri dirçəltmək üçün tələbələrə bu biliyin necə kəşf edildiyini izah edir, anlayışları gənclərin şüurunda formalaşdırır və onları elmin əsas qanunlarına diqqət yetirməyə təşviq edir. V. Humboldtun universitet ideyası elmin institusional inkişafına və alman xalqının mənəviyyatının inkişafına əsaslandırdı. V. Humboldt universitetin amalı haqqında düşünərək yazırdı: “Elm həmişə ön planda qalır, elmi müəssisələr öz məqsədlərinə o zaman nail ola bilirlər ki, onların hər biri mümkün qədər saf elmi ideyaya uyğun gəlsin” [5, s. 21].

Beləliklə, həqiqəti elmi yolla axtarmaq lazımdır. Ona görə də universitetin mühüm vəzifələrindən biri elmi araşdırmaların aparılması olmalıdır. Biliyin ötürülməsi və həqiqətə çatmaq qabiliyyətinin formalaşması növbəti mərhələdə insanların mənəvi inkişafını təmin edir.

A.O.Karpov iddia edir: “Universitet 3.0 üçün daha yüksək status xarakterikdir, burada üçüncü bir missiya yaranır - bilik və texnologiyanın kommersiyalaşdırılması. Belə bir universitet əqli mülkiyyət hüquqlarını idarə edir, sahibkarlıq ekosistemi, perspektivli texnoloji bazarlar formalaşdırır və qlobal səviyyədə ölkənin iqtisadi üstünlüyünün yaradılması platformasına çevrilir” [6]. Prof. Z.F.Məmmədov tədqiqatlarının birində yazır: “Beləliklə, Azərbaycanda 1.0 və 2.0 tipli universitetlər çoxdan formalaşmış, 3.0 tipli universitetlər isə formalaşma mərhələsindədir. Bu tip universitetlər yaradılmalıdır. Hesab edirik ki, dövlətimizin və hökumətimizin, eləcə də bəzi universitetlərimizin müəyyən addımları bu prosesi sürətləndirməlidir” [7, s. 107].

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin milli elmin inkişaf perspektivləri ilə bağlı mövqeyi tamamilə haqlıdır: “İqtisadiyyatımızın dayanıqlı inkişafı, biliyə əsaslanan cəmiyyətin formalaşdırılması və insan kapitalına sərmayə qoyuluşu bizim üçün yaxın gələcəkdə əsas strateji hədəflərdən biridir. Bütün bunlar yüksək ixtisaslı kadr potensialı, yeni elmi yanaşmalar və çevik innovativ aktivlik tələb edir və Azərbaycan elmi qarşısında tamamilə yeni vəzifələr qoyur” [3].

Müasir universitetlərdə elmi fəaliyyətin idarə edilməsi sistemi

Müasir universitetin missiyası sürətli dəyişikliklər şəraitində necə yaşamaq və yaratmaqla bağlı suallara cavab tapmaq, praqmatik yanaşmaları müəyyən etmək, insan həyatının bütün sahələrində problemləri öyrənmək, cəmiyyətin təbəqələrinin sürətlə diferensiasiyasını izləmək və araşdırmaq, bu proseslərdə ali təhsil müəssisələrinə xüsusi yer tapmaqdır.

Müasir universitetlərdə elmi fəaliyyətin idarə edilməsi sistemi aşağıdakı prioritet istiqamətləri,

sahələri əhatə edir:

- ✓ elmi fəaliyyətin təşviqi sisteminin idarə edilməsi; tədqiqat layihələrinin idarə edilməsi;
- ✓ universitet ilə biznes və ya real sektor arasında əməkdaşlığın idarə edilməsi;
- ✓ tədqiqat mərkəzlərinin və institutların idarə edilməsi;
- ✓ real və virtual tədqiqat laboratoriyalarının idarə edilməsi;
- ✓ texnologiya transferinin idarə edilməsi;
- ✓ elmi jurnalların və nəşriyyat fəaliyyətinin idarə edilməsi;
- ✓ elmi fəaliyyətdə akademik etika prinsiplərinin təmin edilməsinin idarə edilməsi;
- ✓ elmi fəaliyyətin ölçülməsi və qiymətləndirilməsi (elmimetriya) sisteminin idarə edilməsi.

Universitetlərdə biliklərin idarə edilməsinin məqsədi biliyin “innovasiyalara, yaradıcı və əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə və problemsiz transformasiyaya xidmət etməsini təmin etmək, bununla da daha dəyərli təhsil məhsulları və xidmətləri yaratmaq, təşkilatın ümumi effektivliyini artırmaq, etimad və açıqlıq əsasında qurulmuş interaktiv təlim mühitini dəstəkləməkdir. Bu halda, biliklərin idarə edilməsi sisteminin qurulması təhsil təşkilatının korporativ mədəniyyətində əhəmiyyətli dəyişiklikləri nəzərdə tutmalıdır” [8].

Universitetdə professor-müəllim heyəti işə götürülərkən ilk göstərici elmi fəaliyyətdir. Müəllim təcrübəsi arzuolunandır, lakin mütləq deyil. İlk növbədə alimin elmi tədqiqatlarının nəticələri nəzərə alınır. Alim universitetə qrantlar gətirir, məqalələr dərc etdirir, beynəlxalq və yerli mükafatlar alır, getdikcə daha çox yeni-yeni tələbələr öz fəaliyyətinə cəlb edir və nəticədə universitetlərin reytinginə müsbət təsir göstərir.

Son onilliklərdə cəmiyyətdə və iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklər (xüsusən postindustrial dövrdən informasiya erasına keçid) ali təhsil sisteminin funksiya və rolunun transformasiyasına öz töhfəsini vermişdir. Bu innovativ yeniliklər getdikcə daha çox tətbiq olunmağa başlandı və akademik sektorun artan rolu təkcə əmək bazarının insan resursları ilə təmin edilməsində deyil, həm də sənaye sektoru ilə birgə tədqiqatlar, konsaltinq və patentləşdirmə yolu ilə bilik və texnologiyanın ötürülməsində özünü göstərdi. Bu gün universitet sistemində tədqiqatın dəyərində önəm verən bonus mexanizmindən istifadə edilir. Bir çox universitetlərdə professor-müəllim heyətinin əməkhaqqının bir hissəsi müxtəlif meyarlara və ölçülə bilən nailiyyətlərə (məsələn, tədqiqat məhsulu) əsasən müəyyən edilir.

Azərbaycanda elmi nəşrlərin qiymətləndirilməsi sistemi və gənc alimlərin hazırlanması üçün müvafiq meyarlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası (AAK) tərəfindən müəyyən edilir. Ali Attestasiya Komissiyası, Elmlər Akademiyası, Respublika Elm və Təhsil Nazirliyi qanunçuluq, obyektivlik prinsiplərini, habelə şəffaflıq və peşə etikasını normalarını rəhbər tutaraq, ali məktəblər və aidiyyəti təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edərək, fəal şəkildə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasında iştirak edirlər və bu sahədə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi üçün səmərəli tədbirlər görürlər.

Müasir dövrdə elmi fəaliyyətin qiymətləndirilməsi və idarə olunması proseslərini həyata keçirən inzibatçılar, əsasən, elmi jurnallarda dərc olunan nəşrlərin və istinadların sayından istifadə edirlər. Fikrimizcə, professor-müəllim heyətinin və elmi işçilərin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi ekspertizaların nəticələrinə əsaslanmalı, elmi nəticələr isə ictimai müzakirələrdən keçdikdən sonra reallaşdırılmalıdırlar. Elmi jurnallardakı nəşrlərin və istinadların sayı ilə hesablanan elmiometrik göstəricilər yalnız məlumat-köməkçi rol oynaya bilər. Məsələn, 1995-ci ildə professor Ed Luce çox az məqalə dərc etdirməsinə və h-indeksinin aşağı olmasına baxmayaraq, fiziologiya və tibb üzrə Nobel mükafatına layiq görüldü.

Ali təhsil müəssisələrində müəllim təkcə alim, pedaqoq, tədqiqatçı deyil, həm də tədris prosesinin təşkilatçısı olmalıdır. Müəllimin şəxsiyyəti, onun metodiki, pedaqoji və psixoloji hazırlığı çox hallarda təhsilin keyfiyyətini müəyyən edir. Müasir universitetlərin elmi fəaliyyət sistemində doktoranturanın təşkilində köklü dəyişikliklərə ehtiyac vardır. Ona görə də doktoranturanın yenidən təşkili, ən əsası isə akademik etika qaydalarının öyrənilməsinə və tətbiqinə riayət olunmasına diqqətin artırılması əgəlabatan zərurət sayıla bilər.

Beləliklə, Azərbaycan universiteti qarşısında innovativ inkişafı bağli vəzifələr qoyulmuşdur: “məsələn, sıçrayışlı tədqiqatlar aparmaqla akademik reputasiya yaratmaq, intellektual məhsullar istehsal etmək və universitetlərlə iqtisadiyyatın real sektoru arasında qarşılıqlı əlaqəni inkişaf etdirmək. Universitet 3.0 peşəkar kadrlar hazırlamağa və istedadlı insanlarla işləməyə imkan verəcək, həmçinin biznes ictimaiyyəti ilə səmərəli əlaqələri təmin edəcək” [7, s. 107].

Azərbaycanda “tədqiqat universiteti” statusu

Tədqiqat universiteti-tədris prosesinin elmi fəaliyyətlə real inteqrasiyası əsasında eyni səmərəliliklə elmi və tədris fəaliyyətini həyata keçirən, qabaqcıl elmi tədqiqatların aparılmasını təmin edən, yüksək keyfiyyətli elmi-pedaqoji mühitə və yüksək elmi-pedaqoji kadr potensialına malik olan ali təhsil müəssisəsi və ya elmi-təhsil mərkəzidir. Nəzərdə tutulur ki, tədqiqat universitetləri fundamental və tətbiqi elmi tədqiqatlar aparmaqla yanaşı, yüksək texnologiyalı elmtutumlu sahələri rəqabətqabiliyyətli kadrlarla, elmi informasiya ilə təmin etməli, dövlətin inkişaf strategiyalarının və proqramlarının işlənməsində fəal iştirak etməlidirlər.

Liverpul Universitetinin ali təhsilin idarə edilməsi professoru Con Taylor uğurlu tədqiqat universitetlərinin aşağıdakı açar xüsusiyyətlərini fərqləndirir: fundamental və tətbiqi tədqiqatların mövcudluğu; bir çox elm yönümlü tədbirlərin çoxluğu; akademik fənlərin genişliyi; magistr proqramlarının yüksək nisbəti; tədqiqatların yüksək səviyyəli gəlirliliyi; beynəlxalq əməkdaşlıq proqramlarının yetərli olması [9]. ABŞ-da tədqiqat universitetinin meyarlarına universitetin aldığı müəyyən miqdarda qrantlar, bakalavr hazırlığı proqramlarının mövcudluğu, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinə federal maliyyə dəstəyi səviyyəsi baxımından aparıcı universitetlər siyahısına daxil edilməsi aid edilir [10].

“Elm haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il 14 iyun tarixli Qanununun qəbulu ilə “tədqiqat universiteti” anlayışı Azərbaycanın milli qanunvericiliyinə daxil edilmişdir. Bu statusu qazanan universitetlər üçün dövlətdən əlavə maliyyə dəstəyi alması planlaşdırılır. Azərbaycanda “tədqiqat universiteti” statusu aşağıdakı tələblərə cavab verən ali təhsil müəssisələrinə verilir [11]:

1) müvafiq infrastrukturun, elektron kitabxananın, müasir maddi-texniki bazanın, fundamental, tətbiqi və eksperimental elmi tədqiqatların aparılması üçün elmi avadanlıqdan istifadə üçün kollektiv (digər universitetlərlə birgə) mərkəzin mövcudluğu;

2) son təqvim ili ərzində respublikada, eləcə də beynəlxalq elmimetrik məlumat bazalarına (Web of Science, SCOPUS) daxil olan jurnallarda ali təhsil müəssisəsinin əməkdaşları tərəfindən dərc edilmiş məqalələrin sayının azı on faiz olması;

3) doktorantura səviyyəsində kadr hazırlığının hər bir ixtisası üzrə doktorluq dissertasiyalarına rəhbərlik edə biləcək ən azı beş professor və ya dosentin olması;

4) dissertasiya şuralarının (ən azı bir şuranın) fəaliyyət göstərməsi;

5) magistratura səviyyəsində ixtisaslaşmanın beynəlxalq akkreditasiyası;

6) ali təhsil müəssisələri tərəfindən antiplagiat sisteminin istifadəsi;

7) yerli və beynəlxalq donordardan son beş il ərzində elm sahəsində ən azı 20 qrant alınması.

Müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın inkişafında elmin rolunun kəskin artırılması zərurətini nəzərə alsaq, bu sahəyə investisiyaların artırılmasına böyük ehtiyac özünü büruzə verir. Təcrübə göstərir ki, təkə dövlət maliyyəsindən istifadə etməklə bu problemi həll etmək çox çətinidir. Bu baxımdan elmə investisiya qoyuluşunda özəl biznes strukturlarının və vençur kapitalının geniş iştirakının stimullaşdırılması mexanizminin işlənilməsi və həyata keçirilməsi üçün zəruri şəraitin yaradılması məqsədəuyğundur.

Beləliklə, “bilik triadası” konsepsiyası universitetlərin əhəmiyyətli “əsas” funksiyaları-tədris, tədqiqat və ictimai fəaliyyətlər - arasındakı əlaqələri ehtiva edir. Bu model çərçivəsində təhsil proqramları və tədqiqat layihələri vasitəsilə universitetlər biliklər yaradır və geniş ictimaiyyətlə çoxşaxəli qarşılıqlı əlaqə yeni məhsulların, proseslərin və xidmətlərin tətbiqinə kömək edir.

Universitetlərin yeni missiyası: kommersiyalaşma trendi

Elmin təşkilati formalarının transformasiyasını əks etdirən “akademik kapitalizm” anlayışı 1990-cı illərdə elmin sosiologiyası və iqtisadiyyatı sahəsində tədqiqatlara daxil olmuşdur. ABŞ-

da universitetlərin sahibkarlıq fəaliyyəti “akademik kapitalizm” adlanmışdır ki, onun da əsas məqsədi elmi tədqiqatları və patentləri mənfəət əldə etmək üçün mallara çevirməkdir [12, s.30].

Analitik hesabat müəllifləri xüsusilə qeyd edirlər: “Universitet 3.0-da elmi fəaliyyətin yeni təşkilində əsas meyillər aşağıdakılardır:

- yüksək statuslu universitetlərlə və yüksək texnologiyalara malik şirkətlərlə əməkdaşlıq lehinə müstəqil fundamental tədqiqatların həcmnin azaldılması;
- biznes fəaliyyəti məqsədli tədqiqatlar;
- elmi-tədqiqat, təcrübə-konstruktor işlərinin, yaradılan biliklərin, tədqiqat nəticələrinin kommersiyalaşdırılması;
- ETTK şöbəsinin təşkilatın mənfəətinə diqqətin artırılması;
- elmi fəaliyyətin universitet və biznes korporasiyasının strategiyası ilə sinxronlaşdırılması; – elmi tədqiqatın fənlərarası tətbiqi, açıq xarakteri;
- beynəlxalq elmi əməkdaşlıqların sayının artması;
- nou-haunun praktiki tətbiqi;
- tədqiqat işlərinin aparılması üçün alternativ maliyyə mənbələrinin aktiv axtarışı, üçüncü tərəflərin resurslarının cəlb edilməsi;
- xarici müştərilərə və bazarlara xidmət;
- universitetin innovativ fəaliyyətinin tərkib hissəsi kimi elmi-tədqiqat işlərinin inkişafı;
- tələbə sahibkarlığının dəstəklənməsi üçün infrastrukturun inkişafı: tələbə texnoloji sahibkarlığı üçün universitet studiyalarının, biznes inkubatorların, sahibkarlığa dəstək mərkəzlərinin yaradılması, startaplar şəklində diplom işlərinin yerinə yetirilməsi;
- öz texnoloji şirkətini quran texnostarter-innovator - tələbələrin və ya müəllimlərin sayında əhəmiyyətli artım;
- universitetlərin öz şirkətlərinin yaradılması (spin-outlar);
- iqtisadiyyatın real sektorunda təşkilatlara xidmət göstərmək məqsədilə universitetlərin bazasında mühəndis mərkəzlərinin yaradılması” [13].

Bununla belə, universitetlərin sahibkarlıq fəaliyyətinə və kommersiyalaşdırılmasına həvəs göstərməsi, eləcə də onların patent formasındakı inkişafı bu universitetlərin cəmiyyətə xidmət etmək kimi humanist ideyasının məhsuldarlığı (qeyri-məhsuldarlığı) ilə bağlı müzakirələri intensivləşdirib. Azərbaycan universitetlərinin üçüncü missiyası ilkin mərhələdədir və getdikcə özünə-məxsus xüsusiyyətlər qazanır. Professor Z.F.Məmmədovun fikrincə, “Azərbaycan üçün “Universitetlər 3.0” təkamülü ciddi sosial və iqtisadi problemdir, çünki bu tipli universitetlər iqtisadi islahatların aktiv aktorları olaraq bu gün cəmiyyətin modernləşdirilməsində və onun bilik iqtisadiyyatına transformasiya olunmasında fəal rol oynamalıdır” [7, s.108].

Milli Məclisin Elm və Təhsil Komitəsi tərəfindən hazırlanıb 2023-cü il yaz sessiyasının müzakirəsinə təqdim edilən “Ali təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun layihəsinin “Ali təhsil müəssisələrində elmi tədqiqat və innovasiyalar” adlı VII fəslində haqlı olaraq qeyd edilir (40.4-cü bənd): “İnnovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və innovasiyaların inkişafına və elmi, bədii tədqiqatların nəticələrinin kommersiyalaşdırılmasına infrastruktur dəstəyinin təmin edilməsi məqsədilə ali təhsil müəssisələrinin tərkibində innovasiya mərkəzləri, texnologiyaların transferi mərkəzləri, biznes və texnoloji inkubatorlar, elmi-texnoloji parklar və digər struktur bölmələr yaradıla bilər. Magistratura və doktorantura təhsil proqramlarının müvafiq hissəsi bu struktur bölmələrdə həyata keçirilə bilər”. Təhsil sahəsində çalışan mütəxəssis və ekspertlərin iştirakı ilə hazırlanan və yaxın gələcəkdə qəbul olunacaq və onun icrası bütün səviyyələrdə təmin ediləcək bu Qanun ali təhsil sistemində mövcud olan boşluqların böyük hissəsini aradan qaldıracaq, onların beynəlxalq reytingini yüksəldəcək, ölkəmizin qabaqcıl təhsil müəssisələrinin tədqiqat universitetləri statusu qazanması üçün hüquqi baza və əlverişli şərait yaradacaq. Başqa sözlə, universitetlərin qarşısında sıçrayışlı tədqiqatlar vasitəsilə akademik reputasiya yaratmaq, intellektual məhsullar hasil etmək və universitetlərin iqtisadiyyatın real sektoru ilə qarşılıqlı əlaqəsini gücləndirmək kimi innovativ inkişafı ilə bağlı vəzifələr qoyulmuşdur [14].

Beləliklə, müasir universitet elmtutumlu texnologiyalar və innovasiyalar yaradır, sənaye ilə sıx əlaqədə olur, biliklərə əsaslanan məhsulların istehsalçısına çevrilir, əmək bazarı üçün yeni iş yerləri təklif edir, texnoparklar və startaplar vasitəsilə real bazarda biznes subyekti kimi iştirak edir.

Ali təhsil sisteminin elmi fəaliyyətində mövcud problemlərin müzakirəsi

Şübhə etmirik ki, 2030-cu ilə qədər Azərbaycan iqtisadi cəhətdən daha da inkişaf etmiş və rəqabətqabiliyyətli ölkəyə çevriləcəkdir. Bunu “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafın Milli Prioritetləri” Konsepsiyasında nəzərdə tutulan müddəalar və onların son illərdə ardıcılıqla, uğurla reallaşdırılması sübut edir. Fikrimizcə, bu məqsədlərə nail olmaq üçün ölkəmizdə milli elmi-innovativ universitetlər şəbəkəsinin yaradılması, yeni bilik və texnologiyaların istifadəsini, inkişafı və yayılmasını təmin etmək məsələsi ön plana çıxmalıdır.

Universitetlərin elmi fəaliyyətin inkişafına sadıqlığını, milli iqtisadiyyatların və bütövlükdə dünyanın innovativ inkişafı üçün universitet elminin rolunun vacibliyini dərk edərək, universitetlərin elmi fəaliyyətində problemlərin hələ də mövcud olduğunu iddia etmək olar. Universitetlərdə elmi fəaliyyətin daha da gücləndirilməsi məqsədilə bir sıra problemlərin həllini və aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini təklif edirik:

1. İctimai-siyasi elmlər sahəsində aparılan elmi-tədqiqat işlərinin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi məsələsi universitetlərin qarşısında mühüm vəzifə kimi qoyulmuşdur. Lakin büdcə məxanzimlələrindən istifadəyə fərqli yanaşmalar hələ ki, bu prosesin düzgün qurulmasına imkan vermir.

2. Elmi tədqiqatların nəticələri hələ də tədris prosesinə zəif inteqrasiya olunur.

3. Universitetlərdə elmi-pedaqoji kadr potensialı və hazırlığı müasir tələblərə tam cavab vermir.

4. Azərbaycanın əksər universitetlərində müəllimlik missiyası üstünlük təşkil edir. Ali təhsil müəssisələrində vəzifələrin strukturu dəyişməz olaraq qalır, yəni fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi olmayan müəllimlər pensiya yaşına qədər böyük müəllim kimi çalışır və bu dərəcə ilə pensiyaya çıxırlar.

5. Akademik bazarın fəaliyyət göstərməsi rəqabət təzyiqini azaltmağa kömək edir.

6. Beynəlxalq elmi məlumat bazalarında qeydiyyatdan keçmiş dünya elmi jurnallarının təxminən yarısı Amerika nəşrləridir. İkinci yerdə Böyük Britaniya (711 min nəşr), üçüncü yerdə Yaponiya (686 min nəşr), dördüncü yerdə Almaniya (632 min nəşr) qərarlaşıb. Yuxarıdakı rəqəmlərdən də göründüyü kimi, bu ierarxiyada birinci yeri Amerika və Britaniya nəşrləri tutur. Aşkardır ki, onlar öz alimlərinin nəşrlərini ilk növbədə yerləşdirirlər.

7. Müəyyən şəraitdə ingilis dilinin üstünlüyü milli alimlərin yüksək indeksinin sahibi olmasına bir maneəyə çevrilir.

8. Əgər Qərbi Avropanın əksər ölkələrində elmi tədqiqatlar, ilk növbədə fundamental tədqiqatlar tarixən ali məktəblərdə cəmləşibsə, Azərbaycanda uzun müddətdir ki, bu sahədə Milli Elmlər Akademiyasının sahə institutları və digər bölmələri fəaliyyət göstərir.

9. Elmi tədqiqatların kommersiyalaşdırılması göstəricilərinin universitetlərin fəaliyyətinin səmərəliliyinin ümumi qiymətləndirilməsinə daxil edilməsi, elmi fəaliyyətin, xüsusilə yüksək elmi məhsuldarlığın beynəlxalq miqyasda tanınmış elmi jurnallarda məqalələrlə ifadə olunan elmimetrik qiymətləndirilməsinin məsuliyyətli və balanslaşdırılmış sisteminə nail olunması.

10. Fəlsəfə doktoru hazırlığı proqramında elmi tədqiqatların kommersiyalaşdırılması kimi bir fənnin tədrisi, çünki elmi tədqiqatların nəticələrinin kommersiyalaşdırılması prosesini bilmədən yüksək keyfiyyətli dissertasiya işi hazırlamaq, demək olar ki, mümkün deyil.

11. İctimai elmlərin tədrisində mühüm dəyişikliklərin edilməsi. Professorlar yorucu, monoton mühazirə kursları əvəzinə tələbələr üçün onları cəlb edən və gələcək tədqiqatlar üçün stimulaşdırıcı tədqiqat fəaliyyəti həyata keçirə bilirlər. Bundan əlavə, mücərrəd nəzəri bilik və tələblər əvəzinə, tələbələrə izahat prosesində onlara həyatda faydalı ola biləcək nəzəri və praktiki bilikləri ötürmək lazımdır.

12. Azərbaycanda nəşr olunan və xarici ölkələrdə maraq doğuracaq elmi əsərlərin xarici dillərə tərcüməsi.

13. Ali təhsil müəssisələrində təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə əmək bazarının dəyişən tələblərinə uyğun olaraq tədris planlarının və proqramlarının davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi.

14. Ali məktəblərdə elmin innovativ inkişafı istiqamətləri üzrə elmi-məsləhət mərkəzlərinin təşkili.

15. Elmi ünsiyyət prosesində arzuolunmaz komponentlərə diqqət yetirməmək mümkün deyil. Əksəriyyətinin elmi dəyəri az olan və ya heç olmayan konfransların təşkili, akademik etikadan asılı olmayaraq nəyin bahasına olursa-olsun məqalələrin, nəşrlərin kütləvi şəkildə yazılması elmi fəaliyyətin inkişafında çəşqinliq yaradır.

Nəticələr

Müasir universitet elmtutumlu texnologiyalar və innovasiyalar yaradır, sənaye ilə sıx əlaqədə olur, biliyə əsaslanan məhsulların istehsalçısına çevrilir, əmək bazarı üçün yeni iş yerləri təklif edir və faktiki olaraq texnoloji parklar və startaplar vasitəsilə bazarda biznes subyekti kimi faktiki iştirak edir. “Bilik triadası” konsepsiyası universitetlərin ənənəvi “baza” funksiyaları - tədris, elmi tədqiqatlar və sosial fəaliyyətlər-arasındakı əlaqələri ehtiva edir. Bu model çərçivəsində təhsil proqramları və tədqiqat layihələri vasitəsilə universitetlər biliklər yaradır və geniş ictimaiyyətlə qurduğu çoxşaxəli qarşılıqlı əlaqələr yeni məhsulların, proseslərin və xidmətlərin ərsəyə gəlməsinə və tətbiqinə kömək edir.

Azərbaycanın əsas məqsədi 2030-cu ilədək iqtisadi, siyasi və sosial cəhətdən inkişaf etmiş, dünya birliyi səviyyəsində rəqabətqabiliyyətli ölkəyə çevrilməkdir. Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün digər prioritet vəzifələrin həlli ilə yanaşı, güclü elmi-tədqiqat fəaliyyəti ilə yüksək bilik və bacarıqlara malik insan kapitalının formalaşdırılması hesabına beynəlxalq səviyyədə ali təhsil müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin yüksək keyfiyyətli göstəricilərini təmin etmək lazımdır. Bu, Azərbaycanda yeni bilik və texnologiyaların inkişafını, istifadəsini və yayılmasını təmin edən milli elmi-innovativ universitetlərin formalaşdırılmasını tələb edir.

MƏNBƏLƏRİN SİYAHISI

1. Становление университетов-лидеров: мировая практика и российская перспектива: аналит. доклад / под ред. В. С. Ефимова. Красноярск: Сибирский федер. ун-т, 2018. 112 с.
2. Mamedov Z. F., Mirzayev M. R. Reforming university finance: Emerging trends, challenges and prospects // 55th International scientific conference on economic and social development (Baku, June 18–19, 2020). Varazdin: Varazdin Development and Entrepreneurship Agency, 2020. S. 699–705.
3. Участникам Первого съезда Азербайджанских ученых // Президент Азербайджанской Республики: офиц. сайт. 2014. 19 декабря. URL: <https://president.az/ru/articles/view/13740/print> (дата обращения: 20.04.2023).
4. Об утверждении Стратегии социально-экономического развития Азербайджанской Республики на 2022–2026 годы: распоряжение Президента Азербайджанской Республики от 22 июля 2022 г. // Президент Азербайджанской Республики: офиц. сайт. URL: <https://president.az/ru/articles/view/56723> (дата обращения: 20.04.2023).
5. Куприянов В. А. Университет и эффективность науки: к вопросу о сущности оценки эффективности науки // Мысль: Журнал петербургского философского общества. 2015. № 19. С. 19–32.
6. Карпов А.О. Открытые инновации и высшее образование // Высшее образование в России. 2013. № 3. С. 37–44.
7. Mamedov Z. F., Bayramova Kh. University development strategies: Commercialization and responses to new challenges // 60th International scientific conference on economic and social development — XX International social congress (ISC 2020) (Moscow, October 20–21, 2020). Varazdin: Varazdin Development and Entrepreneurship Agency, 2020. P. 100–108.

8. Лунев А. П., Томашевская Ю. Н., Кошкарров А. В. Управление знаниями в системе высшего образования: теория и практика // Управленческие науки. 2022. Т. 12. № 2. С. 86–97. DOI: 10.26794/2304-022X-2022-12-2-86-97
9. Taylor J. Managing the unmanageable: The management of research in research-intensive universities // Higher Education Management and Policy. 2006. Vol. 18. No. 2. P. 1–25. DOI: 10.1787/hemp-v18-art8-en
10. Прохоров А. В. Модели университета в условиях глобализации // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. 2013. № 3. С.56–66.
11. Требования для предоставления ВУЗам статуса «Исследовательский университет»: утв. Решением Кабинета Министров Азербайджана от 29 декабря 2017 г. № 610. (На азерб.).
12. Дремова О. В., Щеглова И. А. Третья миссия университетов в России: тренд на (не) коммерциализацию? // Университетское управление: практика и анализ. 2022. Т. 26. № 2. С. 27–37. DOI: 10.15826/umpra.2022.02.010
13. Тенденции развития высшего образования в мире и в России: аналитический доклад — дайджест. М.: Российский экономический университет имени Г.В.Плеханова, 2021. 199 с.
14. Аташов Б. Х., Мамедов З. Ф. Научная деятельность в современных университетах // Кооперация. 2023. № 2. С. 5–15. (На азерб.).

Qeyd: oxucuların marağını nəzərə alaraq Rusiyanın “Экономика и управление” elmi jurnalının 2023-cü il 9-cu sayında dərc olunmuş bu məqalənin Azərbaycan dilinə tərcüməsi müəllifə məxsusdur.

Originaldan iqtibaslar üçün: Аташов Б.Х. о. Новый приоритет государственной научной политики Азербайджана: развитие научной деятельности в университетах // Экономика и управление. 2023. Т.29. №9. С.1030-1040.
<http://doi.org/10.35854/1998-1627-2023-9-1030-1040>.